

Надія Стрішенець,

д-р іст. наук, зав. відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Міжнародний стандарт каталогізації «Опис та доступ до ресурсу» («Resource Description and Access»): особливості впровадження

У статті розкриваються особливості нового міжнародного стандарту «Опис та доступ до ресурсу», призначеного для електронного середовища. Аналізується його термінологія, структура, стан упровадження у бібліотеках світу.

К л ю ч о в і с л о в а: правила каталогізування, каталогізаційна термінологія, бібліотечно-інформаційні стандарти, стандарт «Опис та доступ до ресурсу».

Розроблення, впровадження американськими та західноєвропейськими бібліотекарями якісно нових правил каталогізації, зокрема стандарту «Опис та доступ до ресурсу» («Resource Description and Access», RDA), свідчать про серйозні зміни, що відбуваються у такій важливій складовій бібліотечної діяльності, як каталогізація [1; 2]. Цей стандарт прийшов на зміну «Англо-американським правилам каталогізації» (AACR), а точніше їх другому виданню – AACR2. Розроблення RDA було зумовлене появою не просто нових видів видань, а нових носіїв і нового середовища, в якому вони взаємодіють. У 2005 р. західна бібліотечна спільнота дійшла висновку, що чинний стандарт AACR2, створений для моделі карткового каталогу, потребує докладнішого перегляду.

Мета, яку ставили перед собою розробники RDA, – вироблення правил каталогізації для усіх типів та видів інформаційних ресурсів на будь-яких носіях. Створені за RDA описи призначені для онлайн-каталогів з урахуванням їх функціонування у веб-середовищі, що дає змогу відображати різні зв'язки між ресурсами.

Варто зазначити, що і перше видання «Англо-американських правил каталогізації» (AACR1) 1967 р., і друге – AACR2 1978-го, і наступні його перегляди та доповнення ґрунтувалися на традиційних засадах і призначалися здебільшого для середовища, в якому домінував картковий каталог. AACR2 фахівці почали критикувати за невідповідність сучасним ресурсам, які нерідко складаються з кількох типів матеріалів, включаючи веб. І хоча ці правила були до-

сить добре розроблені в частині опису е-ресурсів, для того, щоб якнайповніше відповідати на виклики й можливості електронного світу, потрібне було їх фундаментальне переосмислення. Нові правила повинні були також враховувати можливість відображення опису ресурсу у будь-яких вихідних форматах, забезпечувати сумісність з існуючими записами в електронних каталогах. Тобто принципи RDA мали відповідати принципам AACR.

В основу нових правил фахівці поклали документ «Функціональні вимоги до бібліографічних записів» (Functional Requirements for Bibliographic Records, FRBR) [1, с. 240–257; 3], розроблений робочою групою ІФЛА. Оскільки головним чинником усіх змін стало електронне середовище, для аналізу структури бібліографічних даних група з підготовки Функціональних вимог обрала метод моделювання даних за допомогою поширеного засобу графічного подання схем саме електронних баз даних. Він називається модель «сутність – зв'язок» (entity – relationship model) [1, с. 243–244]. Над перенесенням моделі «сутність – зв'язок» на бібліографічний універс і працювала група дослідників ІФЛА упродовж 1992–1995 рр.

Якщо другий термін «зв'язок» у цій парі є загальнозрозумілим, то перший – «сутність» (entity) – не характерний для бібліотечної справи. Іноді «entity» перекладають як «об'єкт», але, оскільки у комп'ютерних науках українським відповідником є термін «сутність», то йому, очевидно, й варто віддати перевагу. Тим більше, що термін «об'єкт» є дуже багатозначним і завантаженим. А посилатися на модель, яка у комп'ютерному середовищі серед роз-

робників баз даних відома як «сутність – зв’язок», а у бібліотечно-інформаційному стане вживатися як «об’єкт – зв’язок», напевно, не зовсім виправдано.

До обрання моделі «сутність – зв’язок» розробників мотивувала також наявність у сучасних бібліотеках паралельних варіантів творів на різних носіях. Адже читачі можуть побажати одержати видання, пов’язані між собою. Приміром, віднайти п’єси Т. Шевченка («Назар Стодоля») чи П. Мирного («Лимерівна») у друкованій формі, у аудіо- чи відеOVERсіях театральних постановок, кінофільмів, електронних видань тощо. Функціональні вимоги якраз і розроблялися з метою забезпечення цього поєднання за допомогою каталогу. Таку можливість надає модель «сутність – зв’язок» – концептуальна модель пов’язаної СУБД, адже вона ідентифікує бібліографічні одиниці, їх атрибути (ознаки) та зв’язки між ними і відображає це, максимально враховуючи потреби читача.

Каталожні правила й раніше використовувалися у бібліотечному світі для того, щоб створити і взаємопов’язати бібліографічні записи у каталогах. Частково це досягалося у карткових каталогах, повніше в електронних каталогах першого й другого покоління за рахунок гіперпосилань (від прізвища автора, предметної рубрики, індексу класифікації тощо). Проте найповнішого показу семантичних зв’язків між різними записами можна досягти саме на основі нових правил. Принаймні так стверджують їх розробники.

Як бачимо, докорінно змінено назву стандарту. Насамперед, з назви вилучено словосполучення «Англо-американські», оскільки нові Правила мали стати міжнародними. Термін «каталогізація» (cataloguing) замінили на «опис ресурсу» (resource description) – термін, поширений у середовищі метаданих, які, у свою чергу, здебільшого пов’язуються з електронним середовищем. Слід відзначити, що новий стандарт загалом вирізняє своєрідна, відмінна від традиційної, термінологія [4]. Наприклад, до термінології RDA, як власне і AACR, не входить надто популярний в останні роки (не без впливу російської бібліотекознавчої літератури) термін «документ». Бібліографічному опису, за цим стандартом, підлягає не «документ», а «ресурс». І це відображено вже у самій назві – «Опис та доступ до ресурсу».

У стандарті відзначено, що «ресурс» може бути як матеріальним, «відчутним на дотик», так і невідчутним на дотик (веб-сайт). «Ресурс» означає не лише індивідуальну одиницю, але й сукупність або, навпаки, окремі компоненти таких одиниць

(наприклад, три аркуші карт, один слайд з комплекту слайдів, стаття з наукового журналу). Щодо способу видання розмежовується «ресурс, виданий як окрема одиниця», тобто ресурс, виданий як окрема фізична одиниця (наприклад, одностороння монографія). Стосовно нематеріальних ресурсів це окрема логічна одиниця (наприклад, pdf файл, виставлений на вебі).

Термін «об’єднаний (інтегрований) ресурс» чи, якщо точніше, – «ресурс, що об’єднується (інтегрується)» (integrating resource) стосується ресурсу, який поповнюється (доповнюється) або змінюється через поновлення. Він залишається нерозрізним, тобто складається не з окремих частин, а є інтегрованим в одне ціле. Об’єднаний (інтегрований) ресурс може бути матеріальним (наприклад, незшитий, а лише скріплений розсувними кільцями довідник, котрий оновлюється шляхом заміни сторінок) або нематеріальним (наприклад, веб-сайт, який оновлюється постійно або циклічно, через певні проміжки часу).

У стандарті вживаються нові для українських бібліотекарів назви бібліографічних сутностей: твір (work), вираження (expression), втілення (manifestation), одиниця (item), зміст яких визначено нами у попередніх роботах [1, с. 246–250; 3]. Наприклад. Відомий твір – історичний роман Ліни Костенко «Берестечко». Друга сутність: вираження – це реалізація твору у вигляді тексту чи звукозапису. Окремими вираженнями цього твору, окрім оригінального видання, будуть переклади роману, доповнені чи навпаки скорочені його варіанти (наприклад, для школярів), ілюстровані видання (наприклад, відоме видання видавництва «Либідь» 2010 р. з ілюстраціями художника С. Якутовича). Якщо роман вийде зі значними історичними науковими коментарями, це також розглядатиметься як окреме вираження твору. А ось втілення – це конкретне видання твору. Втілень може бути багато, якщо книга перевидається часто. І остання сутність – одиниця – конкретний примірник з шифром, інформацією щодо місця зберігання, можливими автографами чи надписами, тобто атрибутами, що описують примірник. У каталожному записі описується кожна сутність, бо у примірнику усі сутності представлені одночасно.

Для розуміння нового стандарту важливо поглянути на його структуру. У першій частині – подано інструкції для запису ознак (атрибутів) сутностей відповідно до FRBR: розділи 1–7 охоплюють першу групу сутностей (твір, вираження, втілення, одиниця); розділи 8–11 – другу групу сутностей

(особа, рід / родина, колективний автор); розділи 12–16 містять третю групу сутностей (поняття, об'єкт, подія, місце).

Знайомство зі структурою розділів сприяє кращому розумінню нової філософії бібліографічного опису, яку репрезентує стандарт. Так, новим є перенесення акценту зі створення точок доступу, як це було в AACR2, на опис сутностей. Створення ж точок доступу розглядається у стандарті не настільки докладно, як опис сутностей. Як відомо, AACR2, як і ISBD та розроблені на його основі інші стандарти, зокрема й той, що використовується нині в Україні (ДСТУ ГОСТ 7.1:2006), передбачає три рівні каталогізації: від скороченого до повного. Хоча найчастіше використовувався другий рівень, який не мав на меті вичерпного чи близького до вичерпного представлення даних. Варто зауважити, що RDA не передбачає рівнів опису, натомість він визначає деякі елементи як основні.

Новий стандарт продовжує використовувати формат представлення бібліографічних даних MARC (йдеться про MARC21), попри дискусійність стосовно його відповідності вимогам сьогодення [5]. Звичайно, бібліотеки, зокрема Британська бібліотека, налаштовували свої системи, щоб пристосувати їх до нових або змінених полів MARC. Зміни, внесені до формату MARC21 для розміщення елементів RDA, описані на сайті Бібліотеки Конгресу під заголовком «RDA in MARC» (<http://www.loc.gov/marc/RDAinMARC.html>). MARC21 продовжує розвиватися, щоб підтримувати RDA.

На зміну MARC21 має прийти, з ініціативи Бібліотеки Конгресу, модель даних для бібліографічного опису, названа BIBFRAME ((Bibliographic Framework)). Саме вона забезпечить основу для бібліографічного опису у майбутньому, поєднання бібліографічних даних. BIBFRAME призначений для використання так званих пов'язаних даних (linked data), щоб зробити бібліографічні дані більш корисними як всередині, так і за межами бібліотечної спільноти. До речі, ще у 2007 р. Британська бібліотека провела у себе нараду, присвячену моделям даних, на якій була розглянута відповідність між RDA і моделями, що використовуються в інших спільнотах метаданих, у т. ч. і Дублінське ядро.

RDA висуває нові вимоги й до авторитетного контролю. Робочою групою ІФЛА розроблена Концептуальна модель «Функціональні вимоги до авторитетних даних» (Functional Requirements for Authority Data, FRAD), яка є продовженням і розширенням моделі «Функціональні вимоги до бібліографічних записів». Головна мета FRAD – визначити

структуру аналізу функціональних вимог для авторитетних записів, необхідну для підтримання авторитетного контролю та міжнародного розподіленого опрацювання авторитетних даних.

І ще один документ – «Функціональні вимоги до авторитетних записів предметних рубрик» (Functional Requirements for Subject Authority Data, FRASAD) – був напрацьований ІФЛА і опублікований у 2010 р. Він продовжує FRBR у частині використання предметних рубрик у процесі каталогізації, описує їх взаємодію та вимоги до авторитетного контролю предметних рубрик всередині бібліографічного універсу. FRASAD призначені для забезпечення та підтримання глобального обміну авторитетними списками предметних рубрик, взаємного використання предметних авторитетних даних.

Загалом «Опис та доступ до ресурсу» має значний потенціал, щоб стати основою міжнародного обміну бібліографічними метаданими через глобальні мережі. Розробники RDA від самого початку передбачали, що стандарт буде перекладений і функціонуватиме багатьма мовами, стане міжнародним. Правом на видання RDA володіють Американська та Канадська бібліотечні асоціації, Британський інститут професіоналів з бібліотеко- та інформаєзнавства у співпраці з видавництвом фахової літератури «Facet Publishing».

Незважаючи на значний обсяг (понад тисячу сторінок) [6], переклади стандарту робляться досить оперативно. На сьогодні на сайті RDA представлено відомості про його переклади німецькою, французькою, китайською, іспанською, фінською мовами (<http://www.rdatoolkit.org/translation>). Перший переклад стандарту здійснила Німецька національна бібліотека (Deutsche Nationalbibliothek). За угодою між співвидавцями RDA і бібліотекою, повний текст перекладу німецькою мовою був доступний безкоштовно на її сайті протягом 12 місяців ще у 2012–2013 рр. для ознайомлення й висловлення зауважень з боку бібліотечного співтовариства. 14 травня 2013 р. переклад з'явився на сайті RDA Toolkit. І лише 1 жовтня 2015 р. підрозділ бібліотечних стандартів Німецької національної бібліотеки (Франкфурт-на-Майні) повідомив, що бібліотека розпочала повну каталогізацію за новим міжнародним стандартом каталогізації Resource Description and Access. Викликає інтерес видання, обране для створення першого запису за новим стандартом. Це не німецька класика, і, навіть, не твір німецького автора. Це переклад книги сучасного американського письменника

Джонатана Франзена (Jonathan Franzen) – «Purity» (німецькою – «Unschuld»), яка, до речі, у самих Сполучених Штатах вийшла лише за місяць до цього – 1 вересня 2015 р. Один з героїв роману народився у Східній Німеччині. Йдеться у творі й про падіння Берлінської стіни.

Підготовка до переходу усіх ланок процесу каталогізації, тестування, навчання бібліотекарів тривали майже три роки. Національна бібліотека Німеччини не лише забезпечила переклад стандарту, навчання бібліотекарів по всій країні, підготовку технології, але й виступила керівником проекту переходу на новий стандарт в інших німецькомовних країнах – Австрії та німецькомовній частині Швейцарії. Бібліотеки трьох країн мали здійснити перехід на RDA до кінця 2015 р. Таким чином, було завершено важливий етап на шляху освоєння сучасної, перспективної системи каталогізації.

Онлайнова версія французького перекладу на сайті RDA з'явилася одночасно з німецькою, 14 травня 2013 р. Важливо, що і німецький, і французький переклади стали доступними на цьому сайті з повністю перекладеними користувацькими інтерфейсами для користувачів. Пізніше було долучено іспанський та китайський переклади. Щодо останнього, то Американська бібліотечна асоціація уклала угоду на переклад та видання друкованої версії RDA китайською мовою з Національною бібліотекою Китаю. Друкований переклад вивчатиметься та оцінюватиметься китайськими фахівцями з точки зору його використання у Китаї. Угода не передбачає поширення е-версії стандарту. Переклад RDA фінською координувався Національною бібліотекою Фінляндії і був опублікований на сайті RDA Toolkit у грудні 2015 р. Планується його регулярне оновлення відповідно до змін англійської версії.

На сьогодні за новим стандартом вже працюють: Бібліотека Конгресу та Національна медична бібліотека США (з 31 березня 2013 р.), Британська бібліотека (з 1 квітня 2013 р.), Національна бібліотека та архів Канади, Національна сільськогосподарська бібліотека США, національні бібліотеки Австралії, Малайзії, Сингапуру, Філіппін (http://www.rdatoolkit.org/RDA_institutions). Нещодавно приєдналася Німецька національна бібліотека. У процесі впровадження RDA у національних бібліотеках Фінляндії, Голландії, Ірландії, Шотландії та ін. З найвідоміших університетських бібліотек за новим стандартом вже працюють бібліотека Кембриджського та Бодлеанська бібліотека Оксфордського університетів,

бібліотеки Стенфордського, Чиказького університетів, університету Північної Кароліни у США. Нині готуються переклади італійською, шведською та іншими мовами.

Про масштаби поширення нового стандарту каталогізації у бібліотеках світу свідчить спеціальний випуск відомого фахового журналу «Cataloging and Classification Quarterly», який називається «RDA у світі» [7]. Ось неповний перелік матеріалів, що публікувалися на його шпальтах: Китайська дорога до RDA; Чи філіппінські бібліотекарі готові до RDA? Досвід Мінданао; RDA у Національній бібліотеці Сингапуру; Проблеми впровадження RDA в Іранську національну бібліографію: аналіз бібліографічних описів; Сприйняття й погляд на RDA іранських каталогізаторів : досвід Національної бібліотеки та архіву Ірану; Обізнаність, сприйняття та очікування бібліотекарів вишів Туреччини стосовно RDA; RDA в Ізраїлі; Адаптація RDA в німецькомовних країнах; Переклад RDA французькою; RDA іспанською; Застосування RDA до бібліографічних та авторитетних записів каталогу Національного університету Мексики; Впровадження RDA в Канаді; Впровадження RDA в часи змін : університет Мельбурна та ін. Найбільші фахові видавництва – «Facet publishing» та Видавництво Американської бібліотечної асоціації випустили немало науково-методичних посібників на допомогу вивченню, освоєнню та використанню нового стандарту [8–12]. Його впровадженню у всіх перелічених бібліотеках передували серйозний період навчання та підготовки співробітників. Організовувалися не лише спеціальні заняття, але й зустрічі з розробниками, семінари, а цілий цикл вебінарів триває й донині.

Українські бібліотеки мають обов'язково долучитися до цієї світової тенденції. При Українській бібліотечній асоціації вже створено групу фахівців провідних бібліотек та Книжкової палати України, які опікуються підготовчими роботами з перекладу нового стандарту українською мовою. Групою добираються фахівці, які володіють професійною англійською лексикою, вивчається досвід країн, які вже працюють за новим стандартом. Не слід забувати й про те, що впровадження RDA потребує високого рівня технологічного забезпечення процесу каталогізування у бібліотеках України. Це якраз і може стати основною перешкодою. Переважна більшість інтегрованих бібліотечних систем, що використовуються нині в українських бібліотеках, навряд чи спроможна підтримувати

функціонування нового стандарту. Тому робота з підготовки його українського варіанту має йти одночасно з пошуками програмного та технологічного забезпечення процесу каталогізації, який би відповідав вимогам сучасного інформаційного світу.

Вітчизняним бібліотекам для переходу на новий стандарт необхідно налагодити освіту і перепідготовку каталогізаторів. Обов'язковим має стати викладання основ нового стандарту на бібліотечно-інформаційних факультетах університетів, Харківської академії культури, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв та ін.

Провідні бібліотеки України повинні стати активними учасниками семінарів, конференцій, спільних проектів з вивчення та впровадження нових правил, насамперед тих, які організує Європейська група RDA. Її скорочена назва – EURIG (European RDA Interest Group). Членом цієї групи можуть стати представники будь-яких європейських бібліотек. Так, минулого року група поповнилася турецькими бібліотекарями. Перехід бібліотек розвинутих країн світу на нові правила без участі українських книгозбірень у цьому процесі може ще більше віддалити нас від можливостей обміну бібліографічною інформацією, від рівноправної взаємодії у світовому інформаційному просторі загалом.

Список використаних джерел

1. *Стрішенець Н. В.* Сучасна американська бібліотечно-інформаційна терміносистема: бібліотечно-знавчий аспект : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – С. 167–257; 265–272.
2. *Стрішенець Н. В.* Каталог у епоху Google та Amazon // Бібл. вісн. – 2010. – № 3. – 16–27.

3. *Стрішенець Н. В.* Функціональні вимоги до бібліографічних записів // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 28. – С. 158–175.

4. *Стрішенець Н. В.* Особливості термінології нового стандарту каталогізації «Опис та доступ до ресурсу» («Resource Description and Access») // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. / М-во культури України, Київський нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2013. – Вип. 7. – С. 102–105.

5. *Стрішенець Н. В.* MARC у XXI столітті: чи є шанси вижити? // Матеріали другої науково-практичної конференції «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства». Львів, 23 вересня 2010 р. / М-во освіти і науки України; Нац. ун-т «Львівська політехніка», Наук.-техн. б-ка. – Львів, 2010. – С. 105–113.

6. RDA: Resource Description and Access : 2015 Revision. – Facet publishing, 2015. – 1052 p.; Idem. – American Library Association, 2015. – 1056 p.

7. Cataloging and Classification Quarterly. – 2014. – Vol. 52, № 6–7 : RDA Around the World.

8. *Maxwell R. L.* Maxwell's handbook for RDA: explaining and illustrating RDA : Resource Description and Access using MARC 21 / Robert L. Maxwell. Robert. – London : Facet Publishing, 2014. – 608p. ; Idem. – Chicago : American Library Association, 2013. – X, 900 p.

9. *El-Sherbini M.* RDA: strategies for implementation / Magda El-Sherbini. – Chicago : American Library Association, 2013. – X, 394 p.; Idem. – Facet publishing, 2013. – 408 p.

10. *Welsh A.* Practical cataloguing: AACR, RDA and MARC21 / Anne Welsh and Sue Batley. – New York : Neal-Schuman Publishers, imprint of American Library Association, 2012. – XVI, 217 p.

11. *Jones E.* RDA and serials cataloging / Ed Jones. – Chicago : American Library Association, 2013. – XII, 215 p.

12. *Andrew P. G.* RDA and cartographic resources / Paige G. Andrew, Susan M. Moore, Mary Lynette Larsgaard. – Chicago : American Library Association, 2015. – VIII, 144 p.

Стаття надійшла до редакції 8.12.2015 р.

UDC 025.31(083.7)

Nadiia Strishenets,

Doctor of Historical Sciences, Head of department, Vernadsky National Library of Ukraine

INTERNATIONAL CATALOGUING STANDARD «RESOURCE DESCRIPTION AND ACCESS»: PECULIARITIES OF ITS IMPLEMENTATION

The features of the new standard designed for the digital world are described. The author also focuses on its terminology, structure and implementation in libraries all over the world.

К е у о р д с: cataloguing rules, «Resource Description and Access», cataloguing terminology, library and information standards.

УДК 025.31(083.7)

Надежда Стришенец,

д-р ист. наук, зав. отделом Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

МЕЖДУНАРОДНЫЙ СТАНДАРТ КАТАЛОГИЗАЦИИ «ОПИСАНИЕ И ДОСТУП К РЕСУРСУ»: ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ

В статье раскрываются особенности нового международного стандарта «Описание и доступ к ресурсу», предназначенного для функционирования в электронной среде. Анализируется его терминология, структура, освоение библиотеками разных стран.

К л ю ч е в ы е с л о в а: правила каталогизации, каталогизационная терминология, библиотечно-информационные стандарты, стандарт «Описание и доступ к ресурсу».